

LUND UNIVERSITY

Det hotade grevskapet

Per Brahe den yngres minnesmärken

Wienberg, Jes

Published in:
Fornvännen

2008

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (2008). Det hotade grevskapet: Per Brahe den yngres minnesmärken. *Fornvännen*, (4), 260-278.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Det hotade grevskapet

– Per Brahe den yngres minnesmärken

Av Jes Wienberg

Wienberg, J., 2008. Det hotade grevskapet – Per Brahe den yngres minnesmärken. (The threatened estate – the memorials of Per Brahe junior.) *Fornvännen* 103. Stockholm.

Building on a background of present research into memorials and monuments, this is a study of memorials erected by the count Per Brahe junior between 1653 and 1680. They are found on Visingsö and in Skärstad in Småland, at Dimbo in Västergötland and at Östra Ryd in Uppland. The memorials belong to a period when both Per Brahe's Visingsborg county in Sweden and his Kajana barony in Finland were threatened by *reduktion*, that is, recovery by the Crown of previously donated lands. The count erected increasing numbers of memorial stones as the royal demands for *reduktion* intensified during the 1670s.

Jes Wienberg, *Institutionen för Arkeologi och Antikens Historia, Lunds universitet*,
Box 117, SE-221 00 Lund
Jes.Wienberg@ark.lu.se

Nådig greven trodde också fullt och visst, att hans ätt ännu i långa tider skulle besitta den vackra ön, och överallt hade han låtit rista eller måla sitt namn. »Per Brahe» stod det inhugget på otaliga minnesstenar utmed vägarna. Vart man såg mot portar och valv, fick man läsa »Per Brahe» och »Per Brahe».

(Heidenstam 1910, II, s. 142)

Förflutenhetens ö

Per Brahe! Överallt på Visingsö i Vättern träffar man på hans namn. Men Per Brahe den yngre och hans grevskap Visingsborg är sedan länge historia. Grevskapet upphörde kort efter grevens död 1680. Brahehus ovanför Gränna brann 1708. Visingsborg, som blev läger för ryska krigsfångar, brann strax efter Karl XII:s död 1718, och palatset på Helgeandsholmen i Stockholm revs 1815.

Visingsö, som var centrum i Visingsborgs grev-

skap, har som turistmål förvandlats till »Vätterns pärla» eller förflutenhetens ö – ett besöksmål fullt av spår från ett exotiskt förflutet. Dagens besökare som kommer med färjan från Gränna ser både ruinen av Brahehus på fastlandet och vid ankomsten ruinen av Visingsborg (fig. 1). Inne på ön träffar man sedan på gravfält från järnåldern, ruinen av en medeltida borg, en kapellruin, Brahekyrkan och Kumlabý kyrka samt ett stort antal märkliga minnesstenar.

Per Brahe d.y.s minnesstenar på Visingsö är märkliga på flera sätt. För det första är de påfallande många: det finns minnesstenar på hela ön, och därtill förekommer minnesmärken i andra delar av grevskapet och vid släktens stamgods. För det andra är de påfallande tidiga för att vara minnesmärken, som annars oftast tillhör 1800- och 1900-talen. För det tredje knyter de ofta genom sin placering eller utformning an till öns förflutna – dess gravfält, ruiner, sägner och historia.

Fig. 1. Ruinen av Visingsborg slott. Foto förf., okt. 2000. —The ruin of Visingsborg Castle.

Vilka minnesmärken tillkom på initiativ av Per Brahe d.y.? Var finns de? När uppfördes de? Vad står skrivet på stenarna? Vilka förebilder finns? Varför anknyter de till det förflutna? Och varför tillkom de?

Syftet med denna undersökning är både principiell och konkret. Syftet är att visa hur historisk arkeologi kan bidra till ett aktuellt och tvärvetenskapligt forskningsfält kring minnesmärken och monument. Syftet är också att konkret undersöka minnesmärken från stormaktstiden eller tidig modern tid som ett eget problemfält.

Minnesmärken och monument

Minnesmärken har under de senaste årtiondena varit centrala i ett expanderande forskningsfält kring historiebruk och kulturarv (Aronsson 2004). Fältet domineras av konstvetare, historiker och etnologer. I fokus står politiska och nationella minnesmärken alltsedan Franska revolutionen,

särskilt furstestatyer, krigsminnesmärken i Väst, kommunismens hjältebilder i Öst samt minnet av Förintelsen. Man intresserar sig inte enbart för minnesmärken som konstverk utan även för deras biografier med betoning på ritualer eller ceremonier i samband med tillblivelse, invigning och bruk (t.ex. Berggren 1991; Gillis 1994; Rodell 2001; Frykman & Ehn 2007). Som ett undantag finns emellertid även lokala, regionala eller nationella översikter över minnesmärken (t.ex. Aronsson & Johansson 2003; www.monument.dk).

En inspiration för många som är verksamma inom fältet historiebruk och kulturarv har varit det franska projektet »Les Lieux de Mémoire» lett av historikern Pierre Nora. Nora gjorde åtskillnad mellan minne och historia, och han hävdade att minnesplatser etableras när det levande minnet hotas (Nora 1984; 1989).

Samtidigt har det monumentala alltid haft

en framträdande roll inom arkeologin. Den arkeologiska forskningen har under samma period fokuserat på monumentens biografier med deras skiftande utformning och betydelser från etableringen och ända fram till nutiden. Även här har ritualerna ansetts vara viktiga (t.ex. Bradley 1993; Chippindale 1994; Goldhahn 1999; Gansum 2004).

Arkeologer knyter ofta byggandet av monument som megalitgravar och gravhögar till eliter. Antingen kunde monument uppföras för att legitimera nya eliter, och då skulle behovet minska när eliten konsolideras (t.ex. Hedeager 1990, s. 39 ff, 207 f) – eller så tillkommer monument i perioder av »social stress», när gamla eliter utmanas (t.ex. Solli 1995).

Monument som kristecken framträder allra tydligast hos den svenske arkeologen Leif Gren (1994), som har tolkat monument som kommunikation, där bruket av tecken förmodas öka i perioder av stress. Monument skulle således inte vittna om makt utan om försök till kompensation i en tid av utmaningar, kris och ångest som föregår en kollaps. Ju större monument, desto större desperation – eller ju fler monument, desto närmare en kollaps.

Minnesmärken och monument åtskiljs ibland som olika kategorier, där minnesmärket ofta är det mindre och monumentet det större, det monumentala. Men språkligt sett är det olika ord för samma sak: något som minner om något; en sak eller ett verk som minner om en person eller en händelse. Likväl har å ena sidan konstvetares, historikers och etnologers studier av den nya tidens minnesmärken – och å andra sidan arkeologers studier av förhistoriska och medeltida monument – hittills genomförts oberoende av varandra. Varje forskningsfält eller disciplin har med få undantag fört sin egen monolog eller interna »diskurs». Försök att överskrida gränserna finns, där arkeologer följer de förhistoriska monumentens skiftande bruk och mening in i samtiden, studerar en nyare tids minnesparker eller arkeologins egna minnesmärken (t.ex. Eriksen 1990; Randsborg 1991; Burström et al. 1996; Holtorf 1997; Gazin-Schwartz & Holtorf 1999; Wienberg 2007).

Tidig modern tid utgör ett disciplinärt ingemansland. Här bland stormaktstidens obeakta-

de minnesmärken (eller monument) är det möjligt att pröva olika förklaringsmodellers bärkraft. Handlar således Per Brahe d.y.:s minnesmärken om ett hotat minne eller om eliter i antingen uppgång eller fall?

Grevskapet Visingsborg

Visingsborg var Sveriges första och sedermera också största grevskap. Per Brahe den äldre blev utnämnd till greve 1561 i samband med kröningen av hans kusin kung Erik XIV, och året därpå tilldelades han Visingsborg som grevskap. Per d.ä.:s morbror var Gustav Vasa, och Per d.ä. var gift med en syster till kungens tredje hustru. Efter hans död övergick grevskapet 1590 till sonen Erik Brahe. Hertig Karl försökte förgäves dra in grevskapet till kronan 1596. Som straff för Erik Brahes lojalitet mot kung Sigismund av Polen beslöt han 1600, då som Sveriges reella regent, att överlåta grevskapet på brodern Magnus. Vid dennes död 1633 övergick grevskapet till hans brorson Per Brahe d.y., som besatt det till sin död 1680. Då övergick grevskapet till hans brorson Nils Brahe den yngre. Men få månader efter Per d.y.:s död kom Karl XI:s reduktion, som drog in grevskapet till kronan. Visingsborg blev en kungsladugård (Berg 1885, s. 50 ff; Kraft 1980; Losman 1994).

Vid grundläggningen omfattade grevskapet 57 gårdar, d.v.s. huvudparten av Visingsö, men det växte snart avsevärt på ömse sidor om Vättern. Johan III donerade således 1565 flera socknar i Småland och Västergötland. Grevskapet kulminerade storleksmässigt under Per Brahe d.y.. Vid reduktionen 1680 omfattade det ca 840 mantal fördelade på omkring 50 socknar (Berg 1885, s. 50 ff; Swedlund 1936, s. 31 ff, 54 ff, 264 ff, 321 ff; Kraft 1980). I *Genealogia Brahaea*, som Per Brahe lät utge, är domänerna kartlagda på en plansch tillsammans med släktens stamträd (Örnewinge 1647).

Vi skall nu se närmare på Per Brahe d.y.:s minnesmärken, som till övervägande del står att finna i grevskapets kärna, i områden donerade redan 1561 och 1565 samt vid stamgodset i Östra Ryd.

Grevens minnesmärken

Särskilt Visingsös minnesstenar är välkända lokalt, eftersom de skildras i den omfattande lit-

teraturen om ön. På sin väg tillbaka från Öland och Gotland 1741 besökte således Carl Linnæus ön. I sin reseskildring beskriver han inte enbart naturen, utan noterar även byster av Brahe-släktingar i nischer i slottsruinen och åtskilliga bilder av Brahe-ätten i kyrkan. Linnæus beskriver också tre av Per Brahe d.y.:s minnesstenar (Linnæus 1975, s. 301 ff; tabell 1:1, 4–5). Minnesstenarna finns utmärkta på äldre kartor och omtalas i Nils Henrik Sjöborgs *Samlingar för Nordens fornälskare* (Sjöborg 1830, III, s. 46 ff med fig. 133), Jonas Allvins *Beskrifning öfver Wista Härad* (Allvin 1993, s. 150 ff, 177) och Wilhelm Bergs *Visingsö jemte anteckningar om Visingsborg grefskap* (Berg 1885, s. 84 ff, 197 f, 200, 217). Utöver detta tas de upp i flera turistguider.

Även om Visingsös minnesstenar är välkända, så är det i regel enbart en enda sten som presenteras som ett exempel, eller så visas endast ett mindre urval. När någon inskrift återges är det ofta mer eller mindre felaktigt gjort. Enbart Sjöborgs och Bergs mer än sekelgamla böcker beskriver alla de tio stenarna på Visingsö. Per Brahe d.y.:s minnesstenar är dock med i Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering.

Fastän Visingsös många minnesmärken är kända så får de sällan någon förklaring. Faktiskt uppträder förklaringar endast tre gånger i litteraturen så vitt mig bekant: i en bok om Visingsö, i en artikel om Bogesund och i en artikel om parker.

Wilhelm Berg menade således att Per Brahe d.y. i alla avseenden såg till att eftervärlden fick veta att han och Brahe-släkten hade existerat (Berg 1895, s. 84). Men frågan blir då *varför* Per Brahe var så besatt av att påminna eftervärlden om släkten Brahe?

Wilhelm Nisser, som skrev en avhandling om Per Brahe d.y.:s konst och hantverk (Nisser 1931a), tyckte i en artikel om Bogesund att som andra människor »älskade Per att se sitt eget namn överallt». I brist på tidningar lät han »inrista det i sten och trä» (Nisser 1931b, s. 36). Men åter, *varför* älskade Per Brahe d.y. att se sitt namn och sina titlar?

I en artikel av Åsa Ahrlund och Gert Magnusson om »Fornetid i parker» uppfattas minnesstenarna som en tidig form av fornminnesskyltning. De uppskyltade fornminnena inkorporera-

Fig. 2. Minnessten rest 1679 vid S:t Laurentii kapell på Visingsö. Foto förf., okt. 2000. —Memorial erected in 1679 at the ruins of the Chapel of St. Lawrence on Visingsö.

des i slottens trädgårdar med många fruktträd. »Cappellsträdgården» låg således intill S:t Laurentii kapell, som fick en »informatiostavla» i sten 1679 (8) (fig. 2). Per Brahe d.y. skulle ha hängt sig åt att skildra grevskapets historia efter hand som hans politiska inflytande minskade under 1670-talet. Ahrlund och Magnusson knyter också minnesstenarna på Visingsö till samma götiska tradition som ledde till insamlingen av antikvarisk information, till kartverk samt flyttning av runstenar och gravar till parker (Ahrlund & Magnusson 1999, s. 9 ff; jfr även Aronsson & Johansson 2003, s. 19; Larsson Haglund 2004, s. 42 ff).

Men det första daterade minnesmärket skapades redan på 1650-talet. Det är en öppen fråga om minnestenarna kan anses utgöra en skyltning av fornminnen, en skyltning av Brahe-ätten eller av deras grevskap. För långt ifrån alla minnesstenar skyltade några fornminnen. Och nog beröms »Gården» eller »Gården» på en minnessten (15) vid Bogesund i Östra Ryd – men om det handlar om parkarkitektur, hur kan man

Minnesmärke Namn/lokalitet Datering	Text	Kommentar	Ref.
1 »Brahestenen» Kumlaby 1653	PETRVS BRAHE SENIOR PRIMVS COMES IN WISSINGSBORG R: S: DROTZET: CONIVGEM HABVIT D: BEATAM STENBOCK // SOROREM REGINÆ CATHARINÆ GVSTAVI I REGIS. FELICITER REXIT COMITATVM 29 ANNOS NATOS 1520 OBIIT 1591 VENERANDVS SENEX. // CVI SVCCESIT FILIVS D. ERICVS BRAHE C: I W : R : S : SENATOR CONVIGEM HAB: DVCISSA ELISBETHAM BRVNSVIGENSEM REX: 11 AOS. // FRATER D: COMES MAGNVS BRAHE R: S : DROTZET: 11 UXOR HAB: COMITISS: BIRGITTA DE RASBORG ET D: HELENA BIELKE PRÆFVIT COMITAT : 30 ANNOS HAB: // FRATRES D: IOHA: ET IOACHIMVM D. GUSTAV CAMPI MARESCHAL: EZ : D : ABRAHAM BRAHE R: S : SENAT : VX : D: ELSAM GYLDEENSTIERN: // HAB: FILIVM D: PETVM BRAHE IVNIORE R: S: DROTZET : ET MAGNI DVCAT : FINLAND : GENERAL : GVBERNATORE QVI ANNO 1633 COMITAT : SVCCES // : ET HVC VSQVE IVVANTE DEO FELICITER PER ANNOS. XX. COMITAT: ADMINISTRATVIT: COINVX D: CHRISTINA CHATARINA STENBOCK PIA MATER ET BENEFACRIX OBITT A: 1650 IOHAN WERNR PICTOR 1653.	Visingsö prästgård; flyttblock ca 5,5 x 5 x 3 m; inskrift i NNV, V och SV; textens radfall markerat med //.	Raå Visingsö 8 Berg 1985, s. 85f
2 Mellersta gravfältet Odaterat	PETRUS // BRAHE SEN // IOR COMES // NATUS 1520 // REXIT 30 ANNOS // MORTUUS 1591	Visingsö kronopark; rest sten ca 1,5 x 1,25 x 1 m; inskrift i N	Raå Visingsö 29 Berg 1885, s. 87 med inkorrekt översätn.
3 Avlösa Odaterat	ERICUS BRAHE COMES // NATUS 1552 REXIT ANNOS 10 MORTUUS 1614	Flyttblock ca 6 x 5,5 x 3 m; inskrift i S; textens uppdelning osäker	Raå Visingsö 22 Berg 1885, s. 84
4 Vilan Odaterat	MAGNUS // BRAHE COMES // NATUS 1564 // REXIT ANNOS 31 // MORTUUS 1633	Rest granitsten på gravfält, ca 1,7 x 1,6 m; inskrift på V- sidan	Raå Visingsö 45 Berg 1885, s. 86
5 »Mitt på landet» Vrixlösa 1673	PETRVS // BRAHE COMES // MITT PÅ LANDET // AO 1673	Liggande flyttblock i vägren, ca 1,5 x 1,1 x 0,3 m; inskrift i VNV	Raå Visingsö 9
6 Torp 1674	PETRUS BRAHE IUNIOR // COMES NATUS 1602. REXIT // IAM ANNOS 41 ET CUM DEO // ADHUC REGIT SCULPT. 1674.	Flyttblock ca 7 x 4 m; inskrift i N	Raå Visingsö 7 Berg 1885, s. 85
7 »Borga slott» 1676	PET: BRAHE // COM: IN WIS // SING BORG L:B // IN CAIANA // EREXIT HVNC // LAPIDM 1676 // IN MEMORIAM // BORGA SLOTT // ANTIQVISSMÆ HER VTHFORE // HAFVER WA // RET BORGA // SLOTT	Hospitalen, nära strandkanten, men har antagligen blivit såväl återrest som flyttad efter hand som kusten har eroderat; tillhuggen kalksten ca 2 x 0,45- 0,75 x 0,08 m; inskrift i Ö och V	Raå Visingsö 1 Berg 1885, s. 198
8 S:t Laurentii kapell 1679	PET : BRAHE // COM : IN WIS // SINGSBORG L:B // IN CAIANA EREXIT // HVNC LAPIDEM // 1679 IN MEMORIAM // CAPELLÆ ANTI // QVISSMÆ	Visingsborg vid kapellruin; tillhuggen kalksten ca 1,2 x 0,5 x 0,15 m; inskrift i Ö	Raå Visingsö 28
9 »Näs slott» 1679	PET. BRAHE: COM // :IN WISSINGS // BORG L.B. IN CAIA // NA. HUNC LAPIDEM // EREXIT Ao: 1679; IN MEMORIAM // SERENISSMI // REGIS MAGNI LADU // LÅS QUI HIC SEDEM // SUAM REGIAM // HABUERAT IN QVA // PLACIDE OBDORMI // VERAT Ao: 1290.	Näs omedelbart N om borgruinen; stod före utgrävning på toppen av ruinhögen; tillhuggen kalksten ca 1,3 x 0,45-0,5 x 0,13 m; inskrift i S	Raå Visingsö 72 Berg 1885, s. 200

10 Hospitalet 1680	HAR HAR // STADT SPE // TALS KIÖR // CKAN. // PET : BRAHE // C. I W. ANO // MDCLXXX	Hospitalet/ Erstad; återrest 1822 och flyttad ca 150 m till nuvarande plats på 1950-talet; flyttblock ca 1,5 x 0,6 m; delvis oläsligt	Råå Visingsö (tidigare) 15 och (nuvarande placering) 85 Berg 1885, s. 217
11 Vista kulle 1671	PETRUS BRAHE // COMES IN VISINGS: // BORG R S DROTZETUS // ANNO 1671	På NV-sidan av krönet av Vista kulle med fornborg; inskrift i berget inramad av kartusch	Råå Skärstad 20, 33
12 Ljungberget i Dimbo 1677	"PETRUS BRAHE, COMES IN VISINGSBORG, REGNI SVECIAE DROTZETUS. NATUS 1602. VIVIT DEO LAUS, 1677."	Stenen skall ha stått på Ljungberget 3000 famnar (ca 5,3 km) öster om Dimbo säteri, men avståndet tycks för stort. Stenen blev på 1700- talet bruten itu och flyttad till byn Dimbo, men har senare försvunnit.	Jespersen 1974
13 Dimbo kyrka 1679	IN MEMORIAM EPISCOPI OLIM SCHARENS BEATI // BENEDICTI PROBI FUNDATORIS HUIUS TEMPLI // DIMBOENSIS QUI VIXIT IN SECOLO XII POST // CHRISTUM NATUM HUNC LAPIDEM EREXIT // ILLUSTRISSIMUS COMES DN PETRUS BRAHE // COMES IN VISINGSBORG I B IN CAIANA & C // REGNI SVECLÆ DROTZETUS & A° MDCLXXIX	Stentavlan satt ursprungligen över dörren till den romanska rundkyrkan; överförd till den nya kyrkan.	Jespersen 1974
14 Rydboholm Odaterat	GUSTAVUS PRIMUS // HAFUER HAR PLANTERAT // TUENNE EKAR PETRUS BRAHE COMES // DROTZET	Rydbohols slottspark intill gammal ek, granit ca 1,1 x 1,2 x 0,2 m; inskrift i S	Råå Östra Ryd 134
15 »Gårdstenen« Bogesund 1670	PETRUS BRAHE COMES // Mågin dänne Gården prisar. // Dän tän ändre är äi wiser: // Worda tina fäders slögder. // Ok där af te hade frögder // Odalvärk ock sköna Lundir // Samt de gamla Kloke fundir // Låt äj utländsk gäck fördärfva // Thet tu här af mig fått ärfva // Om tu håldir ordin denna // Tå får tu Guds qvädin känna // Skönan äng fördärfvar magir, // Skalken härjar Gården fagir. // A. 1670	Bogesunds slottspark intill slottets SÖ-gavel, men hittad i åker 1813 jfr., granit ca. 1,3 x 0,9 x 0,5 m; inskrift i NV	Råå Östra Ryd 7 Klingspor & Schlegel 1881; Nordman 1904, s. 285 – alla med olika läsningar.
16 Bogesund 1676	PETRVS BRAHE // COMES // R S: DROTZ // A° 1676	Ca 600 m från Boge- sunds slott, granit- block ca 2,4 x 1,7 x 1,1 m; inskrift i S	Råå Östra Ryd 169

Tabell 1. Per Brahe den yngres minnesmärken.

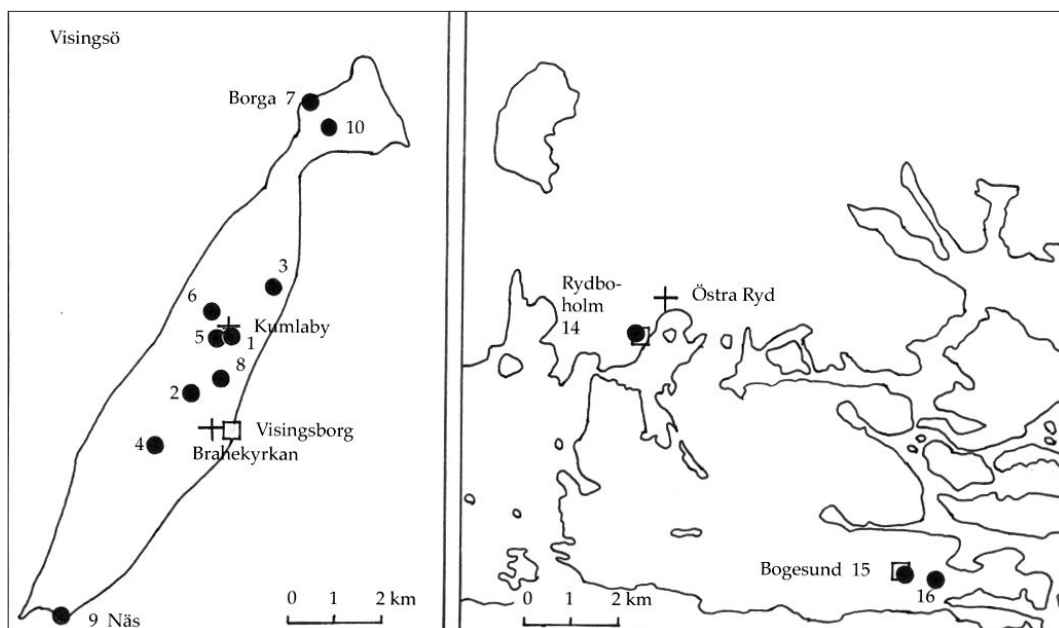

Fig. 3a. Per Brahe d.y.s minnesmärken på Visingsö, vid Rydboholm och vid Bogesund. —Memorials erected by Per Brahe junior on Visingsö, at Rydboholm och vat Bogesund.

då förklara att alla minnesstenar på Visingsö, utom exemplet från S:t Laurentii kapell, låg *utanför* parken och trädgårdarna vid Visingsborg, vilket kan ses på Jonas Dukers karta från 1708 (jfr Kraft 1980, s. 144 f; Larsson Haglund 2004, s. 38)? I övrigt har Per Brahe d.y.s minnesstenar aldrig behandlats i sin helhet. Minnesstenarna på Visingsö har inte diskuterats tillsammans med de besläktade minnesmärkena i Skärstad, Dimbo och Östra Ryd.

Översikt

Per Brahe d.y. kan knytas till 16 minnesmärken mellan 1653 och 1680 (tab. 1). Greven nämns på 13 av dem och utpekas uttryckligen som initiativtagare på tre. Vem som tillverkade minnesmärkena är däremot svårt att fastslå, eftersom greven hade åtskilliga konstnärer och hantverkare i sin tjänst (jfr Nisser 1931a, s. 173 ff). För två av stenarna är tillverkarens identitet känd, nämligen den så kallade »Brahestenen» (1) nära Kumlaby kyrka på Visingsö från 1653, som bär signaturen Johan Werner den äldre, samt »Gård-

stenen» (15) i Bogesund från 1670, där namnet Johann Wendel Stamm är känt genom räkenskaper. Namnet på ytterligare en stenhuggare kan vara Peter Ingewallson (Nisser 1931a, s. 125 f, 191).

Av de 16 minnesmärkena finns tio på Visingsö (1–10), ett i Skärstad (11), två i Dimbo (12–13) och tre i Östra Ryd, nämligen ett vid Rydboholm (14) och två vid Bogesund (15–16; fig. 3). Elva är större eller mindre stenblock (1–6, 10, 14–16), en inskrift är inhuggen i berget (11), en är en stentavla insatt i en kyrka (13), och tre är huggna i kalksten (7–9). 15 av de 16 minnesmärkena är bevarade, och det finns inget som antyder att det tidigare skulle ha funnits fler.

Utöver de 16 minnesmärkena finns fyra milstenar som Per Brahe lät resa 1680 längs den gamla Eriksgatan genom grevskapet. En står i Råby nära Skärstad kyrka, där det låg ett gästgiveri. Norrut längs Vättern i Ödeshög socken står en milsten i Narbäck, en i Kråkeryd och en inne i Ödeshög (Raä Skärstad 67; Ödeshög 52, 92, 10).

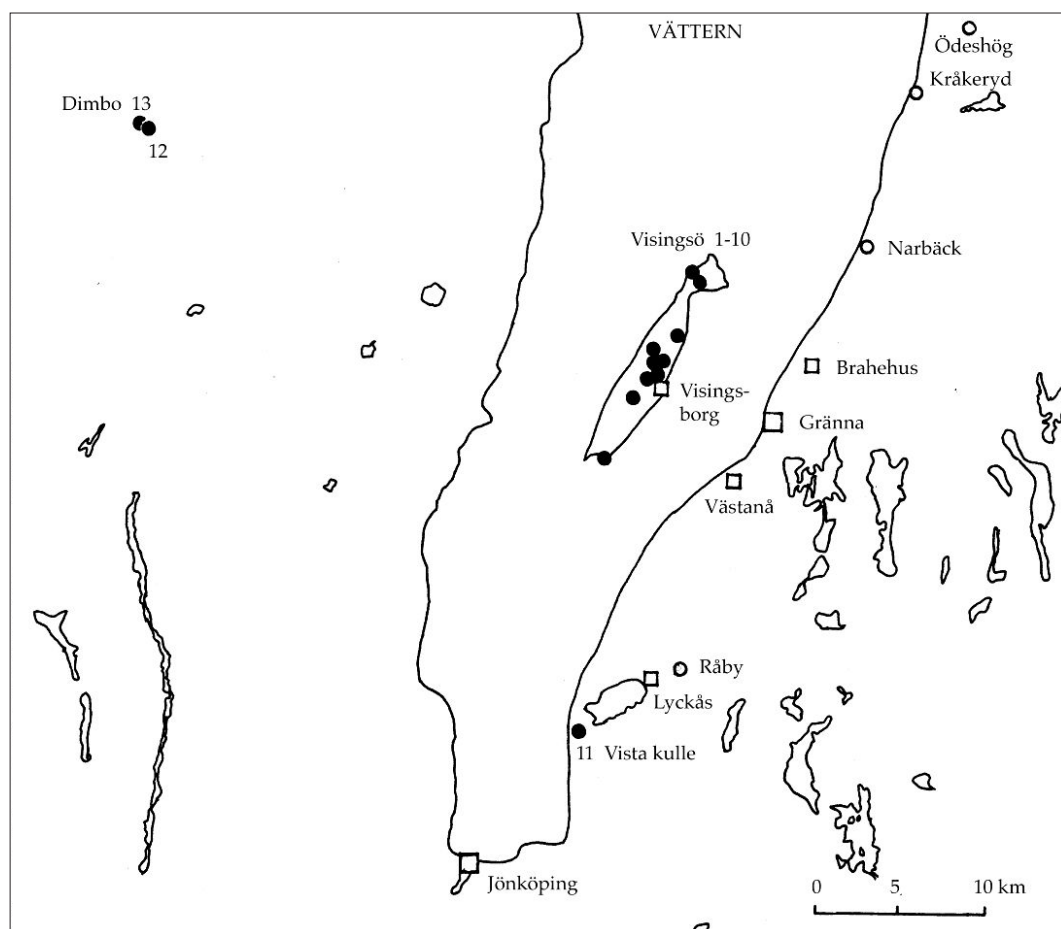

Fig. 3b. Per Brahe d.y.s minnesmärken i Skarstad och vid Dimbo. —Memorials erected by Per Brahe junior in Skarstad and at Dimbo.

Av äldre kartor och beskrivningar samt av minnesmärkenas egna inskrifter framgår att de i princip står på eller tätt intill sina ursprungliga placeringar. Enstaka stenblock, som Brahestenen (1), stenen vid Avlösa (3) och vid Torp (6), alla på Visingsö, är så stora att de inte utan vidare har kunnat flyttas. Men flera av de mindre stenarna har flyttats kortare eller längre sträckor, eller har rests på nytt när de har fallit. Om gårdsstenen vid Bogesund (15) sägs det således att den 1813 hittades i en »åker», varpå den restes nära slottet (Klingspor & Schlegel 1881).

Inskrifterna är i flera fall svåra att tyda idag,

eftersom stenarna är förvittrade, särskilt i de fall materialet är ett naturligt stenblock. Det var således svårt för mig att läsa inskriften på Brahestenen (1), stenen vid Avlösa (3) och Hospitalet (10). Läsningen får i dessa fall ta sin utgångspunkt i äldre återgivningar i litteraturen (t.ex. Sjöborg 1830; Berg 1885).

Merparten av minnesmärkena från perioden 1653 till 1679 har inskrifter på latin (1-4, 6, 8-9, 11, 16). Fyra minnestenar har svenska inskrifter (5, 10, 14-15) och är från perioden 1670 till 1680, medan stenen över »Borga slott» på Visingsö (7) från 1676 är tvåspråkig med latin på

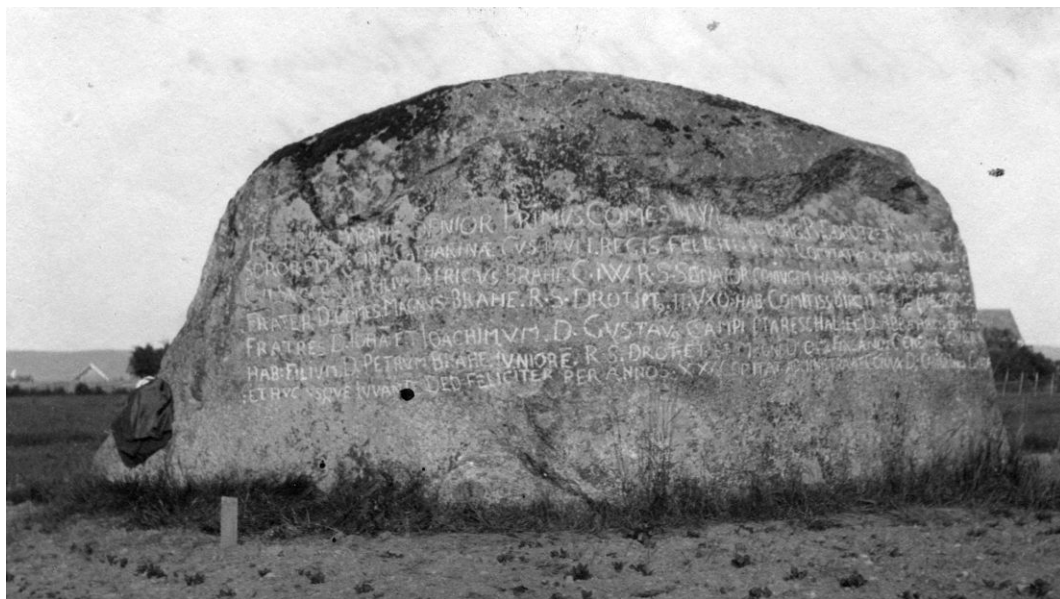

Fig. 4. Brahestenen från 1653 nära Kumlabý kyrka på Visingsö. Foto Jönköpings Läns Museum, 1902.
—The “Brahe stone” at the church of Kumlabý on Visingsö.

den ena sidan och svenska på den andra. Minnesmärkena tycks således vara riktade till en lärd publik.

Per Brahe d.y.s minnesmärken kan delas upp i två huvudkategorier utifrån texternas budskap: åtta minnesmärken minner om grevarna till Visingsborg (1–4, 6, 11–12, 16); de är alla i natursten eller inhuggna i berget med inskrifter på latin och kan dateras till perioden 1653–77. Åtta andra minner om platser eller historiska händelser (5, 7–10, 13–15); de är av natursten eller kalksten med inskrifter på svenska eller kombinerar latin och svenska. De kan dateras till perioden 1670–80.

Visingsö

Det första av Per Brahe d.y.s minnesmärken är den stora Brahestenen på Visingsö från 1653 (1; fig. 4). Här redogörs för släkten från greve Per Brahe d.ä. till greve Per Brahe d.y. Brahestenen utmärker sig genom att vara den enda som omtalar släktens kvinnliga medlemmar. Brahestenen är också den enda som är signerad, nämligen av »Johan Werner Pictor». Johan Werner

d.ä., ursprungligen från Schlesien, utförde talrika stensulpturer, träskulpturer, tavlor och dekorationer till Visingsborg, Brahekyrkan, Brahehus och andra platser (Nisser 1929). Brahestenen kan vara inspirerad av släkttavlan i boken *Genealogia Brahea* (Örnewinge 1647). Johan Werner har troligen även målat en osignerad släkttavla som hänger i det tidigare tingshuset, nu museum.

Till Brahestenen ansluter fyra minnesstenar som nämner respektive greve Per Brahe d.ä., Erik Brahe, Magnus Brahe och Per Brahe d.y. med tämligen likartade formuleringar om deras regeringstider (2–4, 6). De tre minnesstenarna över de tidigare grevarna är alla odaterade, men kan kanske ha tillkommit på 1660-talet. I Brahekyrkan finns nämligen förgyllda gipsbyster av de tidigare grevarna med korta latinska inskrifter som påminner om minnesstenarnas inskrifter. Bysterna beställdes av Per Brahe d.y. och utfördes troligen 1663 av Johan Werner d.y. (Nisser 1931a, I, s. 116 f, pl. xxvi–xxvii). Den sistnämnda minnesstenen vid Torp dateras till 1674, och minner om den då regerande greven Per Brahe d.y.

Fig. 5. Minnessten från 1673 som markerar Visingsös mittpunkt. Foto förf., okt. 2000.
—Memorial from 1673 marking the centre of Visingsö.

Den tidigaste minnesstenen på Visingsö som minner om en plats är ett liggande stenblock vid Kumlaby (5; fig. 5). Enligt inskriften från 1673 markerade stenen Visingsös mittpunkt. Öns mittpunkt markerades året efter även med ett sjömarke i form av en kopparhatt (jfr Nisser 1929, s. 54). Sedan följer tre minnesstenar resta till minne av »Borga slott» 1676 (7), där sägnen om ett slott knyter an till en sten ute i Vättern; ett gammalt kapell, d.v.s. S:t Laurentii kapell 1679 (8); samt Magnus Ladulås vid »Näs slott» 1679, även kallat Visingsös borg (9). De tre stenarna utmärker sig genom att vara tillverkade i kalksten, liksom flera samtidiga gravstenar på Kumlaby kyrkogård. De utmärker sig också genom att som enda stenar uttryckligen ha rests på initiativ av Per Brahe d.y. Den senaste minnesstenen som minner om en plats är ett stenblock som enligt inskriften från 1680 markerar »Hospitalskyrkan» (10).

Gemensamt för alla minnesstenarna på Visingsö är att de nämner en eller flera av grevarna till Visingsborg. Brahesläktens och grevskapets betydelse är särskilt tydlig på den första min-

nesstenen, Brahestenen. Själv nämns Per Brahe d.y. på sju av öns minnesstenar. I övrigt är inskrifterna inte alltid trovärdiga. Wilhelm Berg (1885, s. 86) har således noterat att de ger motstridiga upplysningar om grevarnas regeringstider.

Stenarna minner med två undantag om Visingsös förflutna. De talar om tidigare grevar som har regerat på ön (1–4), kung Magnus Ladulås som dog 1290 på Näs borg (9), en plats med tradition och byggnader från medeltiden – »Borga slott», S:t Laurentii kapell, Näs borg och Hospitalet (7–10). Minnestenarna placeras intill de nämnda lokaliteterna. Därtill är både minnesstenen över Per Brahe d.ä. (2) och över Magnus Brahe (4) resta på gravfält från järnåldern.

Stenarna minner om grevarna till Visingsborg, öns förflutna och fornlämningar. Inskrifterna har blivit huggna där en lämplig sten har hittats. När det emellertid har varit viktigt att markera en bestämd plats som vid »Borga slott», S:t Laurentii kapell och Näs borg (7–9), och där det till synes inte har funnits något tillgängligt stenblock, användes kalksten istället.

Fig. 6. Inskrift från 1671 på Vista kulle i Skärstad. Foto Lewi Johansson, Huskvarna, dec. 1983.
—Inscription from 1671 on Vista kulle in Skärstad.

Skärstad

Per Brahe d.y. tog initiativ till ett minnesmärke i Skärstad socken i Småland, där han var i besittning av Lyckås. På toppen av Vista kulle, där det har funnits en fornborg och en offerkälla, med vid utsikt över Vättern till Visingsö och Västergötland, lät greven 1671 hugga in sitt namn, grevskapet och titeln som drots i berget (11; fig. 6). Inskriften är som den enda i skaran inramad av en kartusch. Minnesmärket på Vista kulle markerade en utsiktspunkt över greskapet, där den samtida inskriften på Visingsö markerade öns geografiska mittpunkt. Därtill kan Vista kulle knytas till en sägen. Enligt Rannsakningarna efter antikviteter från 1667 skulle jätten Wisten ha gett namn till både kullen och häradet (Rannsakningar III, hf. 1, s. 69).

Dimbo

Omedelbart efter det att Per Brahe d.y. hade kommit i besittning av Dimbo säteri i Västergötland lät han bygga ett runt torn, från vilket det lär ha varit god utsikt ända till Brahehus. En

stentavla sattes in med hans namn, grevetitel och årtalet 1675. Ute på Ljungberget, på Västergötlands största gravfält från järnåldern, lät han enligt en sockenbeskrivning av kyrkoherden Sven Trana 1784 resa en minnessten 1677 med sitt namn och sina titlar som greve och drots (12). Minnesstenen bröts sönder redan på 1700-talet och flyttades till byn, men har nu försvunnit. Och i den närliggande Dimbo rundkyrka insattes 1679 en stentavla (13) över dörren, som berättar att biskop Bengt av Skara lät grundlägga kyrkan på 1100-talet. När rundkyrkan revs 1814, överfördes tavlan till den nya kyrkan, där den nu sitter över dörren till sakristian (Jespersion 1974).

Rydboholm

Rydboholm i Östra Ryd i Uppland skulle enligt traditionen vara Gustav Vasas barndomshem. I parken nära slottet lät Per Brahe d.y. resa en sten (14) som minner om att Gustav Vasa här hade planterat två ekar. Stenen är odaterad, men bör vara rest mellan 1641 och 1680, då greven var riksdrots.

Kan minnesstenen möjligen ha rests av Per Brahe d.ä., alltså Per Brahe d.y.:s farfar? På stenen står enbart »Per Brahe», inte om det var den äldre eller yngre, och båda blev greve och drots. Nej – inskriften »GUSTAVUS PRIMUS» avslöjar att minnesstenen vid Rydboholm måste ha rests av Per Brahe d.y. Gustav Vasa kallades nämligen aldrig »Gustav I» förrän det kom en ny Gustav på tronen 1611, Gustav II Adolf. Först långt senare blev han för övrigt kallad Gustav Vasa (jfr Larsson 2002, s. 8). I Per Brahe d.ä.:s krönika kallas han således för »konung Göstaff» eller »konung Gustaff», men aldrig Gustav I eller Gustav Vasa (Ahnfelt 1896–97, I s. 7, II s. 34).

Bogesund

I parken vid Bogesund i Östra Ryd finns en minnessten daterad till 1670 (15) som hyllar »Gården» eller »Gardin» på rim. Med »Gardin» kan avses Bogesunds park eller (enligt Nisser) slottet i sig. I samband med räkenskaper noteras att en sten nämnda år skulle ha gjorts av skulptören Johann Wendel Stamm, som också hade gjort byster till Brahekyrkan och Visingsborg (Nisser 1931a, I, s. 199; 1931b). Längre bort, men med utsikt till slottet, står en minnessten från 1676 (16) med enbart Per Brahe d.y.:s namn och titlar.

Per Brahe den yngre

Per Brahe d.y.:s liv och karriär är välbelysta. Han författade en tänkebok där han beskrev sitt liv kronologiskt fram till 1655, medan en familjekrönika fortsatte beskrivningen fram till 1664 (Brahe 1806; Nordin 1992). Många brev är bevarade liksom åtskilliga porträtt. Han har behandlats i en omfattande biografi, i lexikonartiklar och i många andra sammanhang (Nordmann 1904; Nisser 1931a; Wittrock 1925; Losman 1994, s. 78 ff).

Per Brahe d.y. föddes 1602 på Rydboholm och dog 1680 på Bogesund. Han blev kammarherre 1626, riksråd 1630 och övertog 1633 grevskapet från sin farbror Magnus. Han var generalguvernör över Finland 1637–41 och 1648–54, riksdrots 1641–80 och friherre till Kajana i Finland från 1650. Som sina likar företog Per Brahe d.y. studieresor i ungdomen (1618–21 och 1623–

25) till Tyskland, Frankrike, England och Italien. Han deltog i fälttåg på kontinenten från 1626 och i kriget mot Danmark 1643–44 och 1657–59. Han ingick i förmyndarregeringen för Karl XI 1660–72 och medverkade i kröningarna av såväl Kristina som Karl X Gustav och Karl XI. Per Brahe d.y. var gift först med Christina Catharina Stenbock (1618–50) och efter hennes död med Beata de la Gardie (1612–80).

Per Brahe d.y. tog initiativ till byggnation, konst och konsthantverk samt grundläggandet av städer i sina besittningar och i Finland. Han fullförde således byggandet av Visingsborg och Brahekyrkan; slottet fick en hamn, fyra trädgårdar och blev befäst, och han inrättade en skola och ett tryckeri på Visingsö. Visingsborg tillsammans med det nybyggda Brahehus och det ombyggda Västana bildade en triangel med Gränna som en huvudstad i mitten, där gatorna var orienterade efter Brahehus. Nämnas kan även uppförandet av Bogesund slott och etableringen av Åbo Akademi (jfr Nisser 1931a; 1939; Bedoire 2001, s. 37 ff).

Visingsborgs grevskap blev Sveriges största och jämförs ofta med samtida tyska furstendömen. Per Brahe d.y. tillhörde Sveriges gamla högadel; han ansåg sig felaktigt vara släkt med folkungarna och heliga Birgitta; han var släkt med Vasa-ätten, dottern Elsa Beate blev gift med pfalzgreven Adolf Johan, bror till den senare kung Karl X Gustav, och Brahe-släkten hade förgreningar till Gyllenstierna, Stenbock, De la Gardie, Wrangel, Oxienstierna och andra ledande släkter. Per Brahe d.y. innehade viktiga politiska ämbeten. Grevens ståndsmedvetenhet framgår också av hans tänkebok, hans byggnationer och utsmyckningar, där han själv och släkten spelar en framträdande roll. Greven hade ambitionen att prägla mynt, vilket annars var förbehållet regenten. Och på Visingsö hade han en mindre armé på två kompanier soldater. Självuppfattningen framgår vidare av ett ryttarporträtt målat av Johan Werner d.ä. 1649. Att bli porträtterad på detta sätt var förbehållet tidens furstar. Men tavlan tillkom i en period då kungamakten var relativt svag (Nisser 1931a, II, pl. cxix; Olin 2000, s. 88 ff, 110 f). Och drotsens roll i kröningarna framhävs i ett porträtt målat av Johan Werner d.y. från 1675, där Per Brahe d.y.

Fig. 7. Per Brahe d.y. som riksdrots med den svenska kungakronan. Oljemålning av Johan Werner d.y. 1675.

© Skoklosters slott,
foto Jens Mohr.

—Per Brahe junior as Lord High Justiciar, holding the Swedish crown.

håller en krona i handen (fig. 7). Också formuleringen på minnesstenarna, »rexit» och »regit», att grevarna hade regerat, och att Per Brahe d.y. regerade, markerar rollen som furste (jfr Berg 1885, s. 86).

Från den tid då Per Brahe d.y. lät resa minnesstenar finns en karakteristik författad av den italienska diplomaten Lorenzo Magalotti, som besökte Sverige 1674. Greven beskrivs här som en vicekung, den förnämste i landet på grund av sin släkt och rikedom, inflytelserik, omtyckt och gudfruktig. Han anses som regerande furste i sitt grevskap. »Han håller på rådets och den gamla adelns rättigheter, älskar gamla seder och hatar nymodigheter, tycker om svenskar och finnar men avskyr utlänningar.» Nu var han emellertid gammal och giktbruten (Magalotti 1912,

s. 95 f). Och vid riksdagen året därpå beklagar sig Per Brahe över tidens avsaknad av respekt för det gamla (Englund 1989, s. 189 f).

Greven och antikviteterna

Mycket har skrivits om Sverige på 1600-talet och framväxten av intresset för forntidens antikviteter. En genomgående tes är att forntiden med göticismen användes för att samla landet och hävda den nya stormaktens betydelse bland de europeiska rikena. Ett ärorikt förflutet skulle legitimera Sverige inåt och utåt. Eller med en annan formulering: »forntiden blev ett vapen i maktens tjänst» (t.ex. Hall 2000; Legnér 2003; Baudou 2004, s. 55 ff; Widenberg 2006).

Per Brahe d.y.s intressen för det förflutna kom till uttryck i hans beställning av serier av

porträtt av götiska kungar och utgivningen av böcker om Sveriges forntid i tryckeriet på Visingsö (Nisser 1931a, I, s. 157 ff; Losman 1994, s. 99 f). Det framgick även av att greven lät undersöka en gravhög på Visingsö 1655. Man hittade en bronskittel som förvarades i slottets kansli, senare i Brahekyrkans sakristia (Rannsakningar III, hf. 1, s. 102ff; Sjöborg 1830, III, s. 50). Slutligen kom intresset till uttryck i minnesmärkena på Visingsö, i Skärstad, vid Dimbo och Östra Ryd, som nämner det förflutna, Magnus Ladulås, biskop Bengt och Gustav Vasa – och som genom sin placering ibland knöt an till fornminnen.

I Rannsakningarna från 1689 nämner kyrkoherden Sven M. Oxelgreen inte Per Brahe d.y.:s minnesmärken på Visingsö. Däremot nämns runstenar, resta stenar, högar och ättebackar, ruinen av Näs, där Magnus Ladulås dog, sägnen om Borga slott samt sägnen om ett slag mellan Näs och Stiby, alltså samma kategori av antikviteter som minnesstenarna knyter an till (*Rannsakningar* III, hf. 1, s. 102ff).

Per Brahe d.y. kan ha inspirerats av Antikvitetskollegiets plakат från 1666 när han valde att sätta minnesmärken vid just Visingsös ruiner. Initiativet till Antikvitetskollegiet kom från rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie, och övergången från latin till svenska i inskrifterna ligger helt i linje med rikskanslerns patriotiska program (Schück 1932–44; jfr Baudou 2004, s. 71 ff).

Tidigmoderna minnesmärken

Per Brahe d.y.:s minnesmärken är påfallande tidiga. Före moderniteten och nationalismen är få minnesmärken kända annat än i kyrkor och på kyrkogårdar. De tidiga minnesmärkena är i regel skulpturer i kungliga eller adliga parker samt på torg i städer. Minnesstenarna var fortfarande få, olikartade och inte etablerade som genre. Som spridda exempel kan nämnas den försvunna »Lappstenen» vid Kronborg i Danmark, som fick en inskrift 1577 på initiativ av Frederik 2 (Hvass 2007); skampålen för den tidigare danske rikshovmästaren Corfitz Ulfeldt, rest på tomten till hans gård i Köpenhamn 1664; den besynnerliga hyllningen av Karl XI med stora bokstäver vid prästgården i Östra Sallerup i Skåne från 1680-talet (Frost 1993); minnesparken vid

Jägerspris i Danmark, där formspråket är klassicistiskt (Randsborg 1991); och godset Dagsnäs i Västergötland, vartill Pehr Tham (1737–1820) både lät insamla runstenar och skapa nya minnesmärken med runinskrift (Nordblad 2002).

Med renässansen kom en rik tradition för inskrifter på profana byggnader, donatorsinskrifter, gärna med vapensköldar, bibliska citat eller uppbyggliga texter. Tycho Brahe (1546–1601) pryddes således Uranienborg och Stjerneborg på Ven med sentenser (Troels-Lund 1914–15, II s. 187 ff; III s. 130 ff). Även Tychos avlägsne släkting Per Brahe d.y. lät göra åtskilliga byggnadsinskrifter i tidens stil – vid Visingsborg, över ingången till Brahekyrkan, vid Västana, Dimbo och Bogesund. Samma år som inskriften på Brahestenen på Visingsö tillkom en latinsk inskrift på en takbjälke på Bogesund, som i översättning lyder: »Per Brahe, greve till Visingsborg, Sveriges drots och generalguvernör i hertigdömet Finland år 1653» och »Christina Catharina Stenbock, grevinna till Visingsborg år 1653» (Klingspor & Schlegel 1881; Söderberg 1967, s. 77 f). Per Brahe d.y. kan kanske jämföras med den holsteinske ståthållaren Henrik Rantzau (1526–98), som blev beryktad för sina många inskrifter på byggnader samt sitt resande av äreportar och obelisker för sina vänner, sin familj och sig själv (Bæksted 1968, s. 93).

Inskrifter var alltså inget nytt för Per Brahe d.y., men varifrån kom idén att placera dem på flyttblock och i berget? Greven hade rest vida omkring och kan ha inspirerats av stenar på andra platser. Han passerade således Kronborg flera gånger, men då var »Lappstenen» sedan länge upphuggen. Även hans utländska hantverkare kan ha tagit idéer med sig. Antagligen hämtades inspirationen i tidens intresse för antikviteter och gamla inskrifter, och då särskilt runinskrifterna. Greven var född och uppvuxen i Uppland, som vimlar av runstenar på lösa och fasta stenblock. Med sina minnesstenar skapade Per Brahe d.y. något nytt, nämligen minnesmärken som inte hänvisade till den klassiska antiken utan till den svenska stormaktens egna ärorika förflutna. Minnesmärken som inte var utformade som obelisker eller pyramider men liknade de götiska runstenarna hemmavid.

Det hotade grevskapet

Per Brahe d.y. utsattes för något som i vår egen tid kallas »social stress». På hans tid blev den gamla högadeln utmanad ideologiskt, politiskt och ekonomiskt av kungamakten, den lägre adeln, präster, borgare och bönder. Grevarna och friherrarnas antal mångdubblades. Antalet adliga släkter ökade dramatiskt under 1600-talet. Börd ställdes således mot dygd, genealogi mot förtjänst (Englund 1989, s. 153 ff). Och om hörnet väntade reduktion, riksrådets upplösning, en ny tjänstadel och karolinskt envælde.

Högadeln legitimerade sin position med hänvisning till släktens ålder och förnämhet, vilket framgår av t.ex. gravstenar och böcker. Furstar och adliga försökte att överglänsa varandra med praktfulla byggnader, slott, parker, stadspalats, gravkapell och gravmonument, vilka ännu präglar Sverige. Denna »guldålder» upphörde med reduktionen 1680, och därefter hade få råd att fortsätta (Bedoire 2001; Ljungström 2004).

Det främsta konkreta hotet var reduktionen, det vill säga att tidigare kungliga jordar som förlänats adelsfamiljer skulle dras in. Med ständigt stigande styrka krävde de icke-adliga stånden genom 1600-talet reduktion av adelns gods för att förbättra statens finanser, som belastats hårt av stormaktens militära äventyr. Kravet framfördes således vid drottning Kristinas kröningsriksdag 1650, men blev inte beslutat. Däremot blev en »fjärdepartsräfst» godkänd 1655 för att bekosta Karl X Gustavs fälttåg till Polen. Kraven på reduktion återkom på 1670-talet, när statens finanser var usla. De framfördes när Karl XI blev myndig 1672 och vid riksdagarna 1675 och 1678. Det ställdes även krav på en granskning av den tidigare förmyndarregeringens styre. Slutligen, vid riksdagen 1680, blev bestämt, att kronan skulle dra in alla gods i de erövrade provinserna, grevskap och friherreskap samt större donationer. På initiativ av Karl XI blev riksrådet upplöst och enväldet infört (Nilsson 1964, s. 86 ff; Magnusson 1985, s. 8 ff).

Per Brahe d.y. hade alltså all anledning att känna »social stress». Han var en framträdande representant för den gamla högadeln som dominerade riksrådet. Han besatt Sveriges största grevskap samt ett finskt friherreskap: ingen av förläningarna hade någon hög ålder, och de låg

långt ifrån stamgodset i Uppland. Därtill hade han som riksdrots medverkat i den kritiserade förmyndarregeringen för Karl XI. Att Per Brahe upplevde ett hot framgår av hur han i sin »Tänkebok» noterade de i hans ögon lägre ståndens illvilliga och orimliga krav om returnering av godsen vid riksdagarna 1644, 1650 och 1654 (Brahe 1806, s. 63, 77, 97). Orolig för reduktion efter Karl XI:s tillträde som regent sökte han och fick kungens bekräftelse på sina besittningar 1673 och åter 1680 (Nordmann 1904, s. 398, 413).

Det första minnesmärket, Brahestenen, tillkom 1653 efter flera års krav om reduktion. Och minnesmärkena ökade i antal på 1670-talet: Per Brahe d.y. var ännu riksdrots, men hade egentligen sin politiska karriär bakom sig, och kraven om reduktion aktualiserades med ständigt ökan- de styrka.

Vad som upprepas i inskrift efter inskrift är Per Brahe d.y.:s titlar som greve och friherre samt hans förläningar Visingsborg och Kajana, men aldrig stamgodset Rydboholm och Bogesund. Privilegierna legitimeras med hänvisning till grevskapets ålder, de tidigare grevarna, kungarna Magnus Ladulås och Gustav Vasa, biskop Bengt samt Visingsös antikviteter. Minnesmärkena är flest på Visingsö, grevskapets startpunkt och centrum. Visingsborgs slott värnas här av minnesmärken i flera led. Och försvaret flankeras av minnesmärken på ömse sidor om Vättern, i småländska Skärstad och i västgötska Dimbo. Genom minnesmärkena skulle det förflutna besvärja framtiden, men allt förgäves.

Per Brahe d.y. dog några veckor före öppn- ingen av den avgörande riksdagen 1680 då alla grevskap och friherreskap drogs in till kronan. Reduktionens bakgrund och konsekvenser må vara omstridda, men hotet blev en realitet för hans arvtagare Nils Brahe, som tvingades i konkurs. Visingsborg och Kajana drogs in, och släkten förlorade sitt politiska inflytande. Inventarier splittrades på auktion, och slottet förföll innan det till sist brann.

I guldålderns skugga

Högadelns uppgång och fall; stormaktstidens överdådiga byggande; inflation i titlar och förlänningar följda av reduktion! Det är frestande att aktivera arkeologins arsenal av teorier om sys-

temkollaps. Och i linje med några teorier kan byggandet som lyxkonsumtion tolkas som en del av bakgrunden till kollapsen (jfr Tainter 1988; Wienberg 2000). Men minnesmärkena var knappast »den lilla tuvan som välter lasset».

Minnesmärkena var obetydliga i den stora helheten av Per Brahe d.y.:s uppvisande av sin rang och sitt ämbete. Grevens undersåtar, latin-kunniga elever i skolan, adelsmän på jakt i grevskapet och någon enda gång kungen såg kanske inskrifterna, men dröjde knappast vid dem. Minnesmärkena var enbart detaljer i en iscensättning av landskapet. De omnämns inte i grevens »Tänkebok», inte i Familjekronikan och enbart en gång indirekt i en räkenskap. Än idag är minnesmärkena obetydliga: mer eller mindre otillgängliga och oläsliga, felciterade och bortglömda. De ligger i skuggan av Brahekyrkans prakt och de fantasieggande ruinerna vid Näs, Visingsborg och Brahehus. Utan greven, grevskapet och stormaktens jakt, prakt, prål och politiska retorik förblir de meningslösa lämningar.

Även om Per Brahe d.y.:s minnesmärken var obetydliga, så representerade de en innovation. Att iscensätta landskapet var inget nytt (jfr Hansson 2006). Men den i övrigt konservativa greven var före sin tid, när han satte inskrifter på naturliga flyttblock eller i berget. Han föregrep här de senare nationella minnesmärkena.

Näs och Borga på Visingsö hotades av kusterosion. Här kan hotet mot fornminnet eller det levande minnet kanske användas som förklaring. Och minnesmärkena vid Näs, S:t Laurentii kapell, Borga, Hospitalet, Dimbo och Rydboholm kan uppfattas som en tidig skyltning, om man är intresserad av skyltning av fornminnen. Men grevens tanke var inte att förmedla det förflutna till allmänheten. Han använde det förflutna i ett personligt och politiskt projekt. Per Brahe d.y.:s påfallande många och tidiga minnesmärken kan enbart begripas i sin mångfald när hans individuella karriär placeras in i stormaktstidens mer generella utveckling.

Per Brahe d.y.:s minnesmärken på Visingsö, i Skärstad, i Dimbo, vid Rydboholm och Bogesund samt deras förklaring kan illustrera att arkeologin med sin erfarenhet av monument kan bidra till studiet av den nyare tidens minnesmärken. För det är ingen principiell skillnad

mellan minnesmärken och monument. Det handlar om platser, där minnet materialiseras och fixeras och görs just märkbart eller monumentalt. Här, som så många gånger, förgäves.

De många braheska minnesstenarna och inskrifterna, de rykande borgmurarna och de i tusentals utplanterade träden vittnade fåfängt om en drömd lång framtid, som aldrig kom.

(Heidenstam 1910, II, s. 172f)

Tack till Kristina Jansson och personalen vid Jönköpings Läns museum, till Lars-Axel Jangbrand (Dimbo Byalag), Lewi Johansson (Huskvarna), Pål Nicklasson (Lund) och Per Wahlström (Tidaholms Museum) för hjälp rörande Visingsö, Skärstad och Dimbo. Tack till forskarseminariet i historisk arkeologi, Lunds Universitet, för synpunkter och uppslag. Även ett tack till Inge Adriansen (Sønderborg Slot), Peter Aronsson (Linköpings Universitet), Cornelius Holtorf (Högskolan i Kalmar) och Bodil Petersson (Lunds Universitet) för kommentarer till manus.

Referenser

- Ahnfelt, O. (utg.), 1896–97. *Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika I–II*. Lund.
- Ahrland, Å. & Magnusson, G., 1999. Forn tid i parker. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 37. Stockholm.
- Allvin, J., 1993. *Beskrifning öfver Wista Härad uti Jönköpings län*. Gränna. (1. utg. Jönköping 1859)
- Aronsson, P., 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund.
- Aronsson, P. & Johansson, L., (red.) 2003. *Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Varend och Sunnerbo*. Kronobergsboken 2003. Växjö.
- Baudou, E., 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Stockholm.
- Bedoire, F., 2001. *Guldålder. Slott och politik i 1600-talets Sverige*. Stockholm.
- Berg, W., 1885. *Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grefskap*. Göteborg.
- Berggren, L., 1991. *Giordano Bruno på Campo de' Fiori. Ett monumentprojekt i Rom 1876–1889*. Lund.
- Bradley, R., 1993. *Altering the Earth. The Origins of Monuments in Britain and Continental Europe*. Edinburgh.
- Brahe, P., 1806. *Svea Rikes Drotset Grefve Per Brahes Tänkebok efter dess i Skoklosters Bibliotek förvarade originala handskrift*. Krutmejer, D. (utg.). Stockholm.
- Burström, M.; Winberg, B. & Zachrisson, T., 1996. *Fornlämningar och folkminnen*. Stockholm.

- Bæksted, A., 1968. *Danske indskrifter. En indledning til studiet af dansk epigrafik*. København.
- Chippindale, C., 1994. *Stonehenge Complete*. London. (1. ed. 1983).
- Englund, P., 1989. *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm.
- Eriksen, P., 1990. *Samsøs store stengrave*. Ebeltoft.
- Frost, K., 1993. Prästgårdshagen i Östra Sallerup. En märklig renässansträdgård? *Lustgården* 73. Föreningen för dendrologi och parkvård. Lidingö.
- Frykman, J. & Ehn, B. (red.), 2007. *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*. Stockholm.
- Gansum, T., 2004. *Hauger som konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Göteborg.
- Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C.J. (red.), 1999. *Archaeology and Folklore*. London/New York.
- Gillis, J.R. (red.), 1994. *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton.
- Goldhahn, J., 1999. *Sagaholm – hällristningar och gravritual*. Jönköping.
- Gren, L., 1994. Petrified Tears. Archaeology and Communication Through Monuments. *Current Swedish Archaeology* 2. Stockholm.
- Hall, P., 2000. *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*. Stockholm.
- Hansson, M., 2006. *Aristocratic Landscape. The Spatial Ideology of the Medieval Aristocracy*. Lund.
- Hedeager, L., 1990. *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Århus.
- von Heidenstam, V., 1908–10. *Svenskarna och deras hövdingar I–II*. Stockholm.
- Holtorf, C.J., 1997. Towards a chronology of megaliths: understanding monumental time and cultural memory. *Journal of European Archaeology* 4. Aldershot.
- Hvass, L., 2007. Kongelig kæmpesten. *Skalk* 2007:1. Højbjerg.
- Jespersen, B., 1974. Beskrivning över Dimbo pastorat. *Dimbobygden* 1974. Tidaholm.
- Klingspor, C.A. & Schlegel, B., 1881. *Uplands herregårdar*. Stockholm.
- Kraft, S., 1980. 1523–1720. Grennfelt, T. et al. *Gränna Visingsö historia*. Stockholm.
- Larsson Haglund, I., 2004. *Per Brahe den yngres Visingsborg. Slott, kök och trädgårdar i grevens tid*. Visingsö.
- Larsson, L.-O., 2002. *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Stockholm.
- Legné, M., 2003. När forntiden blev ett vapen i makten tjänst. *Tvårsnitt* 2003:2. Vetenskapsrådet. Stockholm.
- Linnæus, C., 1745. *Öländska och Gotländska Resa på rikens höglövliga ständers befallning förrättad år 1741*. von Sydow, C.-O. (red.) Stockholm 1975.
- Ljungström, L., 2004. *Magnus Gabriel De la Gardies Venngarn. Herresätet som byggnadsverk och spegelbild*. Stockholm.
- Losman, A., 1994. *I grevarnas tid – en Brahe-historia genom 400 år*. Bålsta.
- Magalotti, L., 1912. *Sverige under år 1674*. Stenbock, C.M. (utg.). Stockholm. (2 utg. Stockholm 1986)
- Magnusson, L., 1985. *Reduktionen under 1600-talet. Debatt och forskning*. Malmö.
- Nilsson, S.A., 1964. På väg mot reduktionen. Studier i svenskt 1600-tal. Stockholm.
- Nisser, W., 1929. Per Brahe d. y:s ”hofkonterfejare”. *Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening IX*. Jönköping.
- 1931a. *Konst och hantverk i Visingsborgs grevskap på Per Brahe d. y:s tid I–II*. Stockholm.
- 1931b. Per Brahe d. y:s Bogesund. *Upplands fornminnesförenings tidskrift XLIII*:1. Uppsala.
- 1939. Brahebyggena på Visingsö. *Fornvännen* 34.
- Nora, P., 1984. Entre Mémoire et Histoire: La problématique des lieux. *Les Lieux de mémoire*. 1. *La République*. Nora, P. (red.). Paris.
- 1989. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26, Spring 1989. Berkeley.
- Nordbladh, J., 2002. How to organize oneself within history: Pehr Tham and his relation to antiquity at the end of the 18th century. *Antiquity* 76:291, March 2002. Oxford.
- Nordin, J., 1992. Per Brahe d. y:s Tänkebok. *Personhistorisk tidskrift* 88:3–4. Stockholm.
- Nordmann, P., 1904. *Per Brahe. Illustrerad lefnadsteckning*. Helsingfors.
- Olin, M., 2000. *Det karolinska porträttet – ideologi, ikonografi, identitet*. Stockholm.
- Randsborg, K., 1993. Antiquity and Archaeology in “Bourgeois” Scandinavia 1750–1800. *Acta Archaeologica* 43. Köpenhamn.
- Rannsakningar efter antikviteter III* hf. I. Ståhle, C. I. & Stahre, N.-G., (utg.). Stockholm 1992.
- Rodell, M., 2001. *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*. Stockholm.
- Schück, H., 1932–44. *Kgl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia*. I–VIII. Stockholm.
- Sjöborg, N.H., 1830. *Samlingar för Nordens fornälskare III*. Stockholm.
- Solli, B., 1995. Fra hedendom til kristendom. Religionsskiftet i Norge i arkeologisk belysning. *Viking* 58. Oslo.
- Swedlund, R., 1936. *Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland. Donationerna och reduktionerna före 1680*. Uppsala.
- Söderberg, B.G., 1967. Bogesund. *Slott och herresäten i Sverige*. 1. Uppland. Kjellberg, S.T. (red.). Malmö.
- Tainter, J.A., 1988. *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge.
- Troels-Lund, T.F., 1914–15. *Dagligt Liv i Norden i det*

- sekstende Aarhundrede I–XIV*. 4. utg. København/Kristiania.
- Widenberg, J., 2006. *Fäderneslandets antikviteter. Etnoterritoriella historiebruk och integrationssträvanden i den svenska statsmaktens antikvariska verksamhet ca 1600–1720*. Uppsala.
- Wienberg, J., 2000. Gotlands guldålder – kyrkor, konjunkturer och korståg. *Gotländskt Arkiv* 72. Visby.
- 2007. Kanon og glemsel. Arkæologiens mindesmærker. *Kuml. Årbog for Jysk arkæologisk Selskab* 2007. Højbjerg.
- Wittrock, G., 1925. Per Brahe d. y. *Svenskt biografiskt lexikon* 5. Boëthius, B. (red.). Stockholm.
- Örnwinge, J.G., 1647. *Genealogia Brahea*. Holmiæ.
- Webbsajter
- Monument, Ideologi og Landskab. Nationale mindesmærker og mødesteder 1830–2000: www.monument.dk
- Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering: www.kms.raa.se/cocoon/fmis-public/index.info

Summary

The threatened estate – the memorials of Per Brahe junior.

Per Brahe junior (1602–80) had memorials made in his county Visingsborg and at his family estate. The memorials are remarkable in three ways: they are relatively many, they are very early, and they link to the past with their location and elaboration. The memorials mention first and foremost Per Brahe junior himself, but also earlier counts, the kings Magnus Ladulås and Gustav Vasa and also bishop Benedict of Skara, and mark the locations of traditions, a hill fort, prehistoric cemeteries and Medieval ruins.

Memorials are central in an expanding research field on the use of the past and the cultural heritage. This area is dominated by art historians, historians and ethnologists. In focus are political and national memorials since the French Revolution. An inspiration to many has been the historian Pierre Nora, who claimed that locations of memory are established when living memory is threatened.

At the same time the monumental has a prominent role in archaeology. The construction of monuments is here often linked to elites. Either the monument is constructed to legitimize a new elite – or the monument is established in periods of “social stress”, when an old elite is challenged.

Were then the memorials of Per Brahe a matter of a threatened memory or of elites in either rise or fall?

Visingsborg was the first and largest county

in Sweden. The county was established in 1561 and came to an end shortly after the death of Per Brahe junior in 1680. The size of the county culminated in his day with c. 840 (*mantal*) farms in around 50 parishes.

Per Brahe had 16 memorials made with inscriptions in Latin and/or Swedish (table 1; fig. 3) between 1653 and 1680: ten on Visingsö, one in Skärstad in Småland, two in Dimbo in Västergötland and three in Östra Ryd in Uppland. In addition, we find four milestones from 1680.

The life and career of Per Brahe is well known. He belonged to the high aristocracy, which was married into the royal family. He inherited the county in 1633 and became baron to Kajana in Finland in 1650. He occupied important political offices. Thus he became a member of the royal council, general governor of Finland and Lord High Justiciar of Sweden. He was a member of the regency 1660–72 of Charles XI and participated in the coronations of Christina, Charles X Gustav and Charles XI.

On Visingsö Per Brahe junior behaved as a sovereign ruler with a court and garrison. He initiated building campaigns, art and handicraft and also the foundation of towns on his estates and in Finland.

Presumably the inspiration for Per Brahe junior's memorials should be sought in his era's interest in antiquities, old inscriptions and runes. However, the count (or his craftsmen), created something new: memorials whose design did not

refer back to Classical Antiquity, but to the glorious past of Sweden itself. The memorials look like runestones with their inscriptions on glacial erratics and even on a bedrock outcrop.

The reason behind the memorials must be that Per Brahe was exposed to “social stress”. In the 17th century the old nobility of Sweden was challenged ideologically, politically and economically. The most definite threat was the *reduktion*, that is, demands that crown lands previously donated to the nobility should be called back. The non-noble estates demanded *reduktion* to improve the finances of the state. The first of Brahe's memorials, the so-called Brahe stone on Visingsö, was made in 1653 after several years of such demands. His memorials increased in number in the 1670s, when strong demands for *reduktion* were raised, and when there were also demands for an examination of the rule of the former regency – in which Brahe himself had taken part.

The memorials repeat the contested titles and endowments of Per Brahe, but they never mention his inalienable family estate in Uppland. The count attempts to make his privileges

eternal by setting them in solid stone and legitimising them, with reference to the past. The castle of Visingsborg on Visingsö was defended by memorials in several rows. And the defence was flanked by memorials on both sides of the lake Vättern. The memorials allowed the past invoke the present, but ultimately all in vain.

Per Brahe died a few weeks before the opening of a decisive parliament meeting in 1680. Visingsborg and Kajana were confiscated, and the family lost its former political influence. The portable properties were split at auction, and Visingsborg castle was left to decay before it burned down. Parliament was dissolved and absolute monarchy introduced.

The memorials are insignificant in the large entirety of the display of the rank and offices of Per Brahe. They were details in a staging of the landscape. They are also insignificant today, more or less inaccessible and illegible, often erroneously quoted and largely forgotten. Without the splendour and the boasting and political rhetoric of the count, typical of the period when Sweden was a great power, they are reduced to meaningless relics.